

نسخ خطی شرقی و فهرست کتب خطی در شوروی

عبدالحسین حائری

« ۶ »

۲- تقویم اللسان ابن قتیبه - متوفی در ۲۷۶- ه این کتاب از مؤلفات ناشناخته ابن قتیبه بوده است .

۳- العباب الزاخر تألیف زاغانی - متوفی در ۶۵۰- ه . این اثر که از مؤلفات گرانبها درباره فقه اللغه بشمار میرود ، بخط مؤلف در کتابخانه لنین گراد موجود است .

۴- تجارب الامم - اثر بسیار معروف ابن مسکویه ، این نسخه روزگاری در دست یاقوت حموی (مؤلف معجم البلدان) بوده و او خود حاشیه‌هایی بخط خویش بر آن نگاشته^۱ .

۵- المصارعه (کتاب...) تألیف شهرستانی (صاحب ملل و نحل) به‌مراه پاسخ‌های عمر بن سهلان ساوی بدو. در این کتاب خرده‌گیریهای شهرستانی را بر

۱- نسخه‌ای از کتاب تمام الفصیح احمد بن فارس بخط یاقوت در انگلستان بوده و یکوش آربری نسخه‌گرآوری در ۱۹۵۱ آن انتشار یافت و یک نسخه آن اکنون در کتابخانه مجلس موجود است. یاقوت این نسخه را در ۶۱۶ ه از نسخه اصل (خط ابن فارس) مورخ ۳۹۳ رونویسی کرده .

ابن سینا شیخ رئیس و یاسخ‌های عمرو بن سهلان ساوجی (مترجم رساله الطیر شیخ) که در دفاع از ابن سینا است گردآوری شده. پیش از اینکه نسخه این کتاب نفیس را در کتابخانه لنین گراد به بینیم از وجود جواب‌های ساوجی اطلاعی نداشته و آنرا شناخته بودیم.

۶- اخلاق النبی (ص) (رساله فی...) تألیف احمد بن فارس رازی (صاحب مقایس اللغة) متوفی در ۳۹۵. این نسخه نیز از نسخ گرانمایی است که تاکنون ناشناخته بود و پیش از یافتن آن این کتاب را نمیشناختیم.

۷- کتاب ادب الشرف - تألیف راغب اصفهانی متوفی در ۵۰۲ هـ.

۸- کتاب المناجاة - گفتارها و مناجات‌های حلاج و گزارش زندگی او مقتبس از روایات و داستانهایی که پسرش نقل کرده.

در کتابخانه دانشکده زبانهای شرقی وابسته به دانشگاه لنین گراد نسخه ایست از تحفة الفلاسفة غزالی که ۵۰ سال پس از درگذشت او کتابت شده، همچنین نسخه‌ای از جلد ۵ (مغرب الامم) ۲ تألیف ابن مسکویه (م. ۴۲۱ هـ) و نیز نسخه‌ای کهن از دیوان جریر شاعر نامی عصر اموی. باید اعتراف کنم که در این گفتارتنها نمونه‌ای بسیار کوچک و ناچیز از گنجینه‌های بزرگ نسخ خطی اتحاد جماهیر شوروی راعرضه داشته‌ام. در میان نسخ خطی موجود در شوروی مدارک و مراجع گرانمایی وجود دارد که بخوبی نشان میدهد تمدن اسلام تا چه اندازه در این منطقه نفوذ کرده و چه اندازه سطح این تمدن بالا بوده است.

۱- شهرستانی (۵۴۸م) نامه‌ای به ساوجی نوشته و در آن نامه اعتراضاتی را که بر کتاب «نجات» شیخ رئیس وارد میدانسته ذکر کرده و از ساوجی درخواست پاسخ کرده. و این اعتراضات خود به تنهایی شناخته شده بود و دکتر مهدوی در «فهرست مصنفات ابن سینا» آنرا بنام: «اعتراضات علی کلام ابن سینا فیما آورده فی النجاة» معرفی کرده و نسخه‌ای از آنرا که در کتابخانه روان استانبول است نشان داده (فهرست مصنفات ص ۲۴۰)

۲- از ابن مسکویه کتابی بنام مغرب الامم تاکنون ندیده و نشنیده‌ام، شاید مقصود آقای علی‌اف همان تجارب الامم است.

پس از انتشار مذهب مقدس اسلام در مناطق آسیای میانه و ماوراء قفقاز ، زبان عربی (که زبان آورندگان و مبلغان اسلام بود) در سراسر این منطقه‌ها پیوسته زبان دین بود، زبان دانش بود و زبان تمدن بود. همانگونه که زبان لاتین در اروپا.. این وضع که تا چندی پس از قرن ۱۵ میلادی نیز پایدار بود موجب شد که برخی از شهرهای آسیای وسطی و ماوراء قفقاز مانند باکو، بخارا و سمرقند به مراکز بزرگ علم و فلسفه و ادب و تمدن اسلام و زبان عربی تبدیل گردند و جمعی از دانشمندان و متفکران که از این مناطق برخاستند آثاری بزبان عربی بر جای گذاشتند. مانند ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی و محمد خوارزمی و بتدریج از یکطرف در دربارها و محافل حکمرانان و فرمانروایان بر تعداد دانشمندان، ادیبان، سخن‌سرایان، خطاطان، تذهیب‌کنندگان و جلدسازان افزوده میگشت و از طرفی دیگر کتابخانه‌های شهرهای مختلف ، پر از کتاب و نسخه خطی میگردد چنانکه بنا بر گفته ابن‌سینا، در دربار سامانیان (در بخارا) بیش از صد هزار کتاب وجود داشته . هنر نویسندگی، طلاکاری، و جلدسازی، روزگاری از مشهورترین هنرها و حرفه‌های این منطقه‌ها بشمار میرفت . داستان سلطان علی مشهدی خوشنویس معروف قرن ۱۰ نمونه بزرگی است از کوشش فراوان فرمانروایان آن روزگار در تشویق نویسندگان :

«سلطان حسین باکار (در گذشته در ۱۵۰۶م.) سلطان علی مشهدی را بدربار خود فراخواند و در برابر هر بیت شعری که مینوشت دو دینار و یک گوسپند بدو میداد . خوشنویس مشهدی، نخست روزی ۲ بیت مینوشت ، روزهای بعد برای بدست آوردن مزد بیشتر، سریع‌تر نوشت و چون سلطان حسین با کار دریافت که نوشته‌هایش کم کم دارای اغلاط شده وی را فراخواند و گفت من ازین پس در برابر هر بیت شعر که نوشتی یک گوسپند بیمار و یا ذبح‌شده بتو خواهم داد ، زیرا نوشته‌های تو بیمار و ذبح شده‌اند» .

گرد آمدن آثار خطی در اتحاد جماهیر شوروی دلیل دیگری نیز دارد و آن وجود روابط درخشان بازرگانی است میان روسیه و کشورهای عربی .

کاروان‌های بازرگانی که بروسیه میرفت علاوه بر محمولات معمولی خود پیوسته تعداد فراوانی کتاب نیز حمل میکرد و این رواج بطور قرن ۱۰م وجود داشته و مدائنی و ابن فضلان و ابودلف (در سفرنامه‌های خود) نوشته و یادداشت کرده‌اند که کاروانهای بازرگانی همه ساله از کشورهای غربی حرکت میکرد و از راه آسیای میانه به مسکو و کیف و دیگر شهرهای روسیه میرفت و همیشه از گرانبهارترین محمولات این کاروانها کتابهای گوناگون بود.

از قرن ۱۹ عده‌ای از دانشمندان کشورهای اسلامی نیز برای تدریس زبان عربی در مراکز بزرگ علمی روسیه، بدین کشور مسافرت کردند و برخی از آنان در آنجا عهده‌دار منصب‌های بزرگ گردیدند چنانکه استاد نوفل که در قرن گذشته از فلسطین بروسیه رفته بود، مستشار اول وزارت خارجه روسیه گردید.

دانشمندان مزبور هنگام ورود بروسیه کتابهای زیادی با خود همراه داشتند و بازماندگان آنان که نوعا علاقه‌ای به نگهداری این کتابها نداشتند آنها را به مراکز علمی و یا کتابخانه میفروختند و از جمله دختری از بازماندگان استاد نوفل در آغاز قرن حاضر قرآنی نفیس را که روی پوست نوشته شده بود، فروخت و این نسخه اکنون در کتابخانه انجمن تحقیقات شرقی لنین گراد محفوظ است.

در کشور اتحاد جماهیر شوروی، داغستان از بزرگترین مراکز کتاب خطی بشمار می‌آید زیرا مردم داغستان تا اوائل قرن گذشته نیز کتابهای خود را بزبان عربی مینوشتند و هنوز در این منطقه زبان عربی زمان ادب و دانش بشمار میرود و اکنون رقم بزرگی از نسخ خطی در داغستان وجود دارد.

در این سلسله مقالات گزارش سودمند آقای علی‌اف باتلخیص و گاه با توضیحات و اصلاحات کوچک که در پاورقی نوشته شد بیان رسید.

امیدواریم توفیق یابند و اطلاعات بیشتری درباره نسخ گرانبها و پرارزش موجود در اتحاد جماهیر شوروی در اختیار علاقه‌مندان قرار دهند.